

Božo ODOBAŠIĆ

Liturgija i pučke pobožnosti*

Kongregacija za bogoštovlje i disciplinu sakramenata 17. prosinca 2001. izdala je *Direktorij o pučkoj pobožnosti i liturgiji. Načela i smjernice*,¹ kojim želi dati pomoć pastoralnim djelatnicima o usklađivanju liturgije i pučkih pobožnosti. Ovdje prikazujemo najvažnije odrednice toga i za naše djelovanje važnog crkvenog dokumenta.

Ispravno vrednovati pučke pobožnosti

U dekretu kojim kardinal Jorge A. Medina Estévez, pročelnik Kongregacije za bogoštovlje i disciplinu sakramenata, objavljuje ovaj *Direktorij* nakon što ga je potvrdio sam papa Ivan Pavao II., na samom početku istaknuto je da liturgija ima povlašteno mjesto tj. ona je "vrhunac kojemu teži djelatnost Crkve i ujedno izvor iz kojega proistječe sva njezina snaga" (*Sacrosanctum concilium*, 10). Drugi vatikanski sabor podsjeća da "se duhovni život ipak ne sastoji samo od sudjelovanja u svetoj liturgiji" (SC, 12), nego i postoje "takoder i pobožne vježbe kršćanskoga naroda" koje preporučuje Apostolska Stolica ili ih prakticiraju partikularne Crkve s odobrenjem mjesnih biskupa. Budući da se umnožila raznolikost tih pobožnih vježbi Kongregacija je smatrala u duhu koncilskih dokumenata i tradicije Crkve dati ova načela i smjernice kako bi se pobožne vježbe ispravno uskladile s liturgijom. Zadaća je, dakle, prije svega *Direktorija* pomoći ispravnom vrednovanju pučkih pobožnosti i uskladiti njihov odnos s liturgijom.

Odobravajući ovaj *Direktorij* sam je papa Ivan Pavao II. Kongregaciji uputio svoju *Poruku* 21. rujna 2001. On u *Poruci*, koja je u *Direktorij* uključena, prema konstituciji o svetoj liturgiji *Sacrosanctum concilium* ističe da "sveta liturgija kao vrhunac crkvenoga života ne može nikada biti svedena na jednostavnu estetsku zbilju niti može biti smatrana pukim

* Izlaganje na sjednici Svećeničkog vijeća Vrhbosanske nadbiskupije, koja je održana u Sarajevu 13. listopada 2004.

¹ *Direktorij* je na hrvatskom jeziku objavljen u izdanju KS, Zagreb 2003.

sredstvom za pedagoške i ekumenske svrhe. Slavljenje svetih otajstava jest ponajprije davanje hvale vrhovnomu Božjem gospodstvu, jednomu i trojstvenomu te izražaj koji je želio sam Bog" (*Poruka*, 2). "Liturgijsko slavlje je čin kreposti religioznosti... koja treba biti obilježena dubokim osjećajem za sveto" jer se zajednica dok slavi nalazi pred onim koji je triput svet i transcendentalan, "pred prisutnošću Božjeg veličanstva" (*Poruka*, 3). Zbog toga i "Božji narod ima potrebu vidjeti u svećenicima i u dakonima ponašanje ispunjeno poštovanjem i dostojanstvom, sposobno pomoći mu da pronikne u nevidljive zbilje i bez mnoštva riječi i tumačenja". Dok ih slavi u svećenikovu držanju, treba biti prepoznatljiv osjećaj poniznosti i poštovanja pred svetim otajstvima. Ona su dobila svoje duboko i izražajno očitovanje uz liturgiju, i najčešće iz liturgije proizašle pučke pobožnosti. I one su izražaj vjere koja se koristi kulturalnim elementima određenoga područja i tumače na živ i učinkovit način vjerničku osjetljivost za sveta otajstva (usp. *Poruka*, 4). I "pučka pobožnost za izvorište ima vjeru te stoga treba biti poštovana i promicana. Ona se u svojim najistinskijim očitovanjima ne *suprotstavlja* središnjosti svete liturgije, štoviše uvažavajući vjeru puka koji je smatra svojim urođenim izražajem vjere - oraspoložuje za slavlje svetih otajstava". Pučka pobožnost svoj prirodni vrhunac ima u liturgijskome slavlju, prema kojemu se, premda se tamo obično ne stječe - treba idealno usmjeriti, tj. treba biti osvjetljena prikladnom katehezom. Ali kako su ponekad pučke pobožnosti zaražene i elementima koji nisu u skladu s katoličkim naukom, potrebno ih je "mudro i strpljivo pročistiti preko susreta s odgovornima te katehezom" i pozornim poštovanjem običaja pročišćavati i dovesti u ispravan odnos s liturgijom. Tome služi i ovaj opširni *Direktorij*.

Grada *Direktorija* numerirana je s 288 brojeva zbog lakšeg snalaženja a podijeljena je, uz dugi uvod (br. 1-21), u dva dijela.

Prvi dio s tri poglavlja donosi crkvena načela o odnosu liturgije i pučkih pobožnosti a nosi naslov *Glavne odrednice iz povijesti, učiteljstva i teologije* (br. 22-92). Drugi dio (br. 93-287) donosi od četvrtog do osmog poglavlja *Smjernice za usklađivanje pučke pobožnosti s liturgijom* i u zadnjem br. 288 donesen je kratki zaključak.

Ispravno tumačiti pojmovlje

U uvodu naglašeno je da Kongregacija *Direktorijem* želi istaknuti "potrebu da ne budu zanemareni (uz liturgiju) ostali oblici pobožnosti kršćanskoga puka i njihov plodonosan doprinos za življenje jedinstva s Kristom u Crkvi prema nauku Drugog vatikanskog sabora" (SC, 10).

Ističe se da su pučke pobožnosti vrlo raznolike pa je nakon koncilske obnove došlo do različitih stajališta, počevši od suprotstavljanja pučkim pobožnostima, napuštanja i pogrešnih načina prakticiranja i tumačenja pučkih pobožnosti. To je omogućilo skoro agresivan upliv "sekta" i različitih crkvenih pokreta na razvoj i prakticiranje pučkih pobožnosti. Zato se s tim problemom suočila i Apostolska Stolica, biskupske konferencije, biskupi i odgovorne institucije u Crkvi. Papa je u apostolskome pismu *Vicesimus Quintus annus* upozoravao: "Pučka pobožnost ne može se ni zanemariti ni obradivati s ravnodušnošću ili s prezirom, jer je ona bogata vrijednostima i već po sebi izražava vjernički stav pred Bogom. No, ona treba biti trajno evangelizirana. Pučke pobožnosti se prihvaćaju i preporučuju samo ako ne zamjenjuju i ako se ne miješaju s liturgijskim slavljinama" (Ivan Pavao II., 4. 12. 1988., 18). Zato *Direktorij* prije svega Crkvi latinskog obreda želi dati projašnjenja i smjernice. *Direktorij* je svojevrsni priručnik iz liturgike, koji obrađuje pučke pobožnosti. Donosi tumačenje pojmovlja koje se koristi u *Direktoriju*. Objašnjava razlike npr. u pojmovlju "pobožna vježba" i "pobožnosti", "pučka pobožnost" i "pučka religioznost". Jasno se naglašava primat liturgije. Važno je znati vrednovati obredne čine i pučke pobožnosti. *Evandjelje je mjera i kriterij vrednovanja* bilo staroga bilo novoga, liturgije i pučkih pobožnosti. Treba zbog toga izbjeći preklapanja, suparništvo i dovesti u sklad s liturgijskim slavljinama kako ih Crkva propisuje. Prednost treba dati nedjelji, svetkovini, liturgijskim vremenima i danima pred običnim pučkim pobožnostima. Govor pučkih pobožnosti zrcali se i u liturgiji kroz geste, pjesme, glazbu, slike, mjesta u kojima se očituje vjera pobožnog puka. Zato očitovanje pučke pobožnosti nalazi se u okviru odgovornosti mjesnog ordinarija. *Direktorij* želi biti pomoć svim odgovornima za liturgiju i slavlja pučkih pobožnosti.

Pučke pobožnosti u povijesti

Prvi dio u tri poglavlja donosi načela utemeljena na praksi Crkve kroza stoljeća. Prvo poglavlje *Liturgija i pučka pobožnost u svjetlu povijesti* ističe da je već Isus poštivao i rabio izričaje pučke židovske predaje i poticao, npr. na neprestanu molitvu (usp. Lk 18,1). Kasnije u apostolskoj tradiciji izražaji pučkih pobožnosti uzimaju se i iz grčko-rimskih izvora, npr. u kultu mučenika. Zamijećena je prilagodba i inkulturacija ali i pročišćavanje utjecaja poganskih običaja. U 4. i 5. st. došao je do očitijeg izražaja osjećaj za sveto i svetost što je u liturgiji izraženo u slavljinama blagdana prema liturgijskim vremenima. Papa Grgur Veliki (590.-604.) u

liturgijskoj obnovi, organiziranjem procesija, postaja, litanija dao je mudre smjernice odnosa liturgija i pučkih pobožnosti koje su se razvijale u kulturi europskih pokrštenih naroda. Srednji vijek je progresivno u slavljinama unosio različitost liturgije i pučkih pobožnosti. Razvio se svojevrsni paralelni dualizam: liturgija i pučke pobožnosti. Veliki učitelji duhovnog života od 15. st. potiču pobožnosti koje se temelje na tzv. *devotio moderna* izražene djelom *De imitatione Christi*. Radi čuvanja pravoga uređenja liturgijskih slavlja, ustanovljena je 1588. god. Sveta kongregacija obreda. Izašao je *Katekizam za župnike* kao pomagalo u pastoralnom djelovanju. U poslijetridentskom razdoblju liturgija ulazi u razdoblje izjednačenosti i snažne statičnosti. Ali kao suprotnost liturgijskoj statičnosti, pučka pobožnost doživljava snažan razvoj. Rasle su bratovštine i katoličke udruge, pučke misije i mnogobrojne pobožne vježbe koje su se pokazale važnim sredstvom obrane istina katoličke vjere. U razdoblju prosvjetiteljstva i racionalizma, kada se omalovažavaju i odbacuju pučke pobožnosti, Crkva je pojačala tip apostolskog djelovanja i omogućila da se liturgija i pučka pobožnost nadopunjuju. Pučka pobožnost iz tog razdoblja izašla je obogaćena. U 18. st. liturgija i pučke pobožnosti znanstvenim istraživanjima i proučavanjem Svetog Pisma obogaćene su sadržajima Svetog Pisma, napose Evandjelja. U suvremenom dobu to je nastavljeno buđenjem značenja liturgije ali i nezavisnim rastom pučkih pobožnosti. Pio X. (1903.-1914.) pokušao je približiti liturgiju vjernicima na način što je u reformi pokušao liturgiju učiniti pučkom (br. 46). Rasli su i razvijali se liturgijski pokreti, kao npr. Katolička akcija (kod nas su istaknuti predvodnici nadbiskup dr. Ivan Evandelist Šarić i bl. Ivan Merz). Drugi vatikanski sabor konstitucijom *Sacrosantum concilium* izvršit će liturgijsku reformu na koju se nadovezuje i ovaj *Direktorij*. Zapažene se mnoge neuravnoteženosti liturgije i pučkih pobožnosti. Oslabila je i u kleru svijest o središnjem značenju Vazma u liturgiji, oslabio je osjećaj o sveopćem svećeništvu, uočeno je nepoznavanje govora vlastita liturgiji (jezik, znakovi, simboli, geste itd.). Zapaženo je da temeljnoj važnosti liturgije ne smije voditi zanemarivanje zbilje pučke pobožnosti a još manje njezino podcjenjivanje (br. 50). *Direktorij* upozorava na mnoga kriva tumačenja i zastranjenja koja se kreću od pretjeranosti isticanja pučkih pobožnosti do negiranja vrijednosti i njihovih omalovažavanja. "Liturgija i pučka pobožnost dva su zakoni- ta izražaja kršćanskoga bogoslužja premda se ne mogu izjednačivati, nisu homologabilni (istosmisleni: imaju isto podrijetlo ali različite funkcije). Njih se ne smije suprotstavljati niti izjednačavati, već ih treba uskladiti. Pobožne vježbe treba uskladiti sa svetom liturgijom" (br. 58).

Učenje Crkvenog učiteljstva o pučkim pobožnostima

Drugo poglavlje *Liturgija i pučka pobožnost prema Učiteljstvu Crkve*, polazi od činjenice da je Crkva oduvijek učila kako je pučka pobožnost živa zbilja u Crkvi i zbilja Crkve a “njezina uporišna točka jest otajstvo Krista otkupitelja, njezin je cilj Božja slava i spasenje ljudi” (br. 61). Pučka pobožnost ima gotovo ureden smisao za sveto i transcendentno i očituje izvornu istinsku žed za Bogom. Npr. kod nas osjećaj za čašćenje i shvaćanje “smisla križa” u svakodnevi. Pučka pobožnost je izražavala obrasce kulture jednoga naroda. Često očituje njegov kršćanski identitet. Papa Ivan Pavao II. najčešće označava obitelj kao subjekt pučke pobožnosti (jutarnja, večernja molitva). Učiteljstvo je poticalo pobožne vježbe koje često uvedene prema odredbama Svete Stolice a druge ravnale odluka mjesnih ordinarija. U obnovi pobožnih vježbi naglašava se da im treba vratiti biblijski duh i liturgijsko nadahnuće.

Teološka načela i pučke pobožnosti

U trećem poglavlju obradena su *teološka načela za ocjenjivanje i obnovu pučke pobožnosti*. Ističe se teološko načelo kojim pučke pobožnosti moraju zračiti prije svega “zajedništvo s Ocem po Kristu u Duhu Svetomu. Pučke pobožnosti moraju oblikovati dijalog između Boga i čovjeka po Kristu u Duhu Svetome” (br. 79). Dakle, trojstveni ali i kristološki i pneumatološki duh mora biti temelj svake pobožne vježbe. Sve opet moraju težiti središnjem liturgijskom činu euharistije, spomenčinu Kristova otajstva muke, smrti i uskrsnuća. U pučkim pobožnostima mora biti uočljivo slušanje i razmatranje Božje riječi, tj. Svetoga Pisma.

Privatne objave i pučke pobožnosti

Direktorij govori i o pučkim pobožnostima povezanim s privatnim objavama. Tu vrijedi ono što se donosi u *Katekizmu Katoličke Crkve*. “Privatne objave ne pripadaju u polog vjere” (br. 90). One ne upotpunjuju konačnu Kristovu objavu, nego pomažu da se od nje u određenom povijesnom razdoblju potpunije živi. Uz privatne objave opasnost je i npr. kod nas da se uvuku pobožnosti koje nisu odobrene od crkvenih vlasti. Tako npr. pučke pobožnosti vezane s Gospinim tzv. “ukazanjima” u Međugorju ili širenje u našoj nadbiskupiji pobožnosti “Maria - Rosa mistica” povezane uz “ukazanja” Pierini Gilli 1947. god. u Montichiari i Fontanelle, biskupije Brescia u Italiji; i jedna i druga “ukazanja” imaju crkvenu službenu ocjenu “non constat de supernaturalitate”. Isto tako smutnje pobuđuju i pobožnosti oko “ob-

reda iscjeljenja” gdje molitve za iscjeljenje sve više nalikuju ekstravagantnosti i pretvaraju se u egzorcizme koji su strogo regulirani crkvenim zakonom i “mogu se vršiti u strogoj ovisnosti o dijecezanskom biskupu”.²

Značenje liturgije za pučke pobožnosti

Drugi dio *Direktorija: Smjernice za usklađivanje pučke pobožnosti s liturgijom* (br. 93-287), raščlanjen je u pet poglavlja.

Četvrto poglavlje *Direktorija* izlaže raspored liturgijske godine pod vidikom željene usklađenosti njezinih slavlja s očitovanjima pučke pobožnosti. Naglašava se iznad svega *nedjelja* kao praisvorni blagdan i jezgra čitave liturgijske godine. Zato ona ne smije biti podređena očitovanjima pučkih pobožnosti. Kako *Rimski misal* i druge crkvene odredbe određuju dopušteno je nedjeljama “kroz godinu” preuzeti ona Gospodnja slavlja te slavlja u čast Blažene Djevice Marije i svetaca koja padaju u tjednu ili su osobito važna za pučku pobožnost. *Direktorij* izlaže prema liturgijskim vremenima važnost i značenje liturgije i pučkih pobožnosti. Npr. u Došašću naglašava se kako je pučka pobožnost osjetljiva na to vrijeme iščekivanja. Spominje se izričito “Adventski vijenac” s četiri svijeće, adventske procesije, zimske kvatre, svetkovine Blažene Djevice Marije, npr. Bezgrješnog Začeca, božićna devetnica, jaslje itd. Naglašava se da pučka pobožnost može na taj način djelotvorno pridonijeti očuvanju nekih vrijednosti došašća ali treba izbjegavati konsumizam i “trgovačke djelatnosti” koje potiskuju stvarno liturgijsko značenje toga vremena. U božićnom vremenu posebno se uz liturgiju povezuje vrijednost “duhovnog dara”, solidarnosti s čovjekom grješnikom. Potiče se ozračje jednostavnosti i siromaštva. U božićnoj noći, misi polnočki i cijelom božićnom vremenu posebno treba paziti na tradiciju božićnih pjesama koje trebaju biti usklađene s liturgijskim slavljinama. Tako i kićenje božićnog drveta kojemu treba istaknuti teološku simboliku nasuprot pukom ukrašavanju prostora. Spominje se i božićna večera na badnjak, blagoslov djece uz blagdan Svete obitelji, potrebu uz blagdan Nevine dječice promicati kulturu života. Na Silvestrovo, 31. prosinca, potiče se pobožna vježba klanjanja Presvetom sakramentu, zahvalnica i molitveno bdjenje, napose u redovničkim i laičkim pobožnim udruinama. Uza svetkovinu Bogojavljenja potiče se oživljavanje prastarog običaja svečanog navještaja Vazma i glavnih blagdana. Isto tako razmjene “bogojavljenjskih darova” koji čuvaju vjersko obilježje, tj. treba ih povezivati s darom Boga Oca u Isusovu rođenju, Emanuela, cijelom

² Usp. KONGREGACIJA ZA NAUK VJERE, *Naputak o molitvama kojima se od Boga moli ozdravljenje* (14. rujna 2000.), KS, Dokumenti 126, Zagreb 2001., str. 23-26.

čovječanstvu. U tom svjetlu potiče se davanje misijskog obilježja toj svetkovini. Uz blagdan Krštenja Gospodnjega potiču se inicijative o uvođenju obreda nedjeljnog škropljenja blagoslovljenom vodom u misama koje se slave s pukom. Blagdanu Prikazanja Gospodnjega (Svijećnica) daje se snažno obilježje pučkim spomen procesijama na spomen Isusova ulaska u Hram. Zato treba biti uz liturgiju povezano blagoslivljanje svijeća. Ponegdje se obavlja i blagoslov majki a u najnovije vrijeme *Dan posvećenoga života*.

Korizmeno vrijeme obilježava se slušanjem Božje riječi i pokorom, obraćenjem, pomirenjem, kao posebne pripreve za slavlje Vazma. Zato se ističe Pepelnica sa svojom simbolikom. To je vrijeme za posebno slavljenje pokorničkih bogoslužja i sakramenta ispovijedi. Potiče se i prakticiranje posta i odricanja u korist siromašnih.

U vazmenom trodnevlju naglašava se štovanje rassetoga Krista, ali uz liturgiju treba sačuvati i pučke pobožnosti u korizmi, npr. kod nas pjevanje *Gospina plača*. Posebno je pobožnost Kižnoga puta poprimila specifične izražaje kršćanske duhovnosti. Napominje se da postoje *tipski oblici* tog slavlja ali i *prigodni* koje ne treba isključivati. U toj pobožnosti izmjenjuju se riječ, tišina, pjesma, procesija i meditacija. Zato je to vrlo prikladno sredstvo pučke pobožnosti. I mnoge druge pobožnosti vezane uz Veliki tjedan spominje *Direktorij*, napose procesije na Cvjetnicu te Predstavljanje Kristove muke. Napominje se da to ne smiju biti puke priredbe za turizam nego duboko povezane s liturgijskim slavljem Kristove muke. Uz Veliku subotu spominje se i tradicionalno blagoslivljanje jaja kao simbola života te obiteljskog stola kao znaka radosti. U vazmenom vremenu daje se posebno mjesto pobožnosti Božanskom milosrđu druge vazmene nedjelje kako je to Papa odredio (nakon proglašenja svetom Faustine Kowalske).

U vremenu kroz godinu govori se o svim pučkim pobožnostima vezanima uz blagdane toga vremena. Posebno se, dakako, govori o proslavi Tijelova i različitim oblicima euharistijske pobožnosti. Tijelovska procesija je "tipski oblik" ali se potiče i euharistijsko klanjanje (to se naglašava i u enciklici *Ecclesia de Eucharistia*) i drugi vidovi euharistijskog štovanja. Uvijek se naglašava da te pobožnosti trebaju biti povezane tekstovima iz Svetog Pisma a manje izričajima pučkih pobožnosti. Uza slavlje blagdana Srca Isusova potiče se pobožnost prvih petaka. Posebno se *Direktorij* zadržava na pobožnostima povezanim sa slavljem svetkovine Uznesenja B. D. Marije. U germanskim zemljama spominje se običaj blagoslivljanja mirisnih trava i povrća. Simboli bi trebali biti povezani sa Svetim Pismom. Oni bi označavali ponajprije različite kreposti Marije, "mladice" iz koje je rođen blagoslovljeni plod Isus, spasitelj svijeta. Nije propušten naglasak i na molitvi za jedinstvo kršćana u razdoblju između Uzašašća i Duhova.

Blažena Djevica Marija u pučkim pobožnostima

Cijelo peto poglavlje posvećeno je čašćenju Svete Majke Gospodinove kroz različita vremena: subote, mjesece (svibanj, listopad ili u nekim mjestima i neki drugi mjeseci), koji se obilježavaju trodnevnica, sedmodnevnica ili deveticama. Sve te pobožnosti trebaju imati kristološki karakter, tj. osvjetliti sudjelovanje B. D. Marije u otajstvu spasenja. Crkveno učiteljstvo preporučuje molitveno slušanje Božje riječi, Andeoski pozdrav, Kraljice neba, Kronicu, litanije B. D. Marije, posvetu ili povjeravanje Mariji. Spominje se posveta povezana uz karmelski škapular, marijanske čudotvorne medaljice itd. Dakako uza sve te pobožnosti upozorava se na isprano teološko tumačenje. Preporučuje se i prastari himan *Akathistos* iz bizantinske predaje (ili ponegdje nazvan himan "pjevan stojeći"). Mnogi ga smatraju teološkim remek djelom iz još nepodijeljene Crkve u čast Djevici Mariji. On je poziv i zaziv za jedinstvo kršćana pod vodstvom Majke Gospodinove.

Čašćenje svetaca i blaženika

Daljnja poglavlja govore o *čašćenju svetaca i blaženika* (pog. 6). Napose se zadržava na čašćenju sv. Josipa i Ivana Kristitelja. I tu vjernici-ma mora biti protumačeno da se Krist proslavio u svojim slugama pa je i to čašćenje u konačnici čašćenje Krista. Govori se i o relikvijama, svetim slikama (što treba biti poticaj za nasljedovanje Krista). U 7. poglavlju daju se smjernice za slavljenje *Službe za pokojne*, u kojoj mora biti prepoznatljiva vjera u uskrsnuće. Rimska liturgija bogata je, kao i istočna, različitim službama za pokojne. Novi obred sprovoda daje mnogostruke oblike izbora molitava i više načina slavljenja sufragia. Sve te pobožnosti trebaju biti osvjetljene načelima kršćanske vjere, napose vazmenim smislom smrti. Zato treba izbjegavati zadržavanje u pučkim pobožnostima nekih poganskih oblika kulta predaka (npr. zazivanje mrtvih, pridavanje značenja snovima povezanih s pokojnicima, opasnost posebnog tumačenja u svezi s reinkarnacijom itd.).

Svetišta i hodočašćenja

Zadnji dio, 8. poglavlje govori o *svetištima i hodočašćima*. Važno je napomenuti da Crkva potiče čuvanje svetišta i običaja hodočašćenja u svetišta. Ali u tim mjestima mora biti revno najveštanje Božje riječi i svečano slavljenje sakramenata, napose euharistije koja treba biti kruna svakog ho-

dočaćća. Posebno se vjericima hodočasnicima treba u svetištima omogućiti pokorničko bogoslužje i slavlje sakramenta pokore. Dakako, potiču se i drugi oblici pučkih pobožnosti u svetištima, napose slavljenje časoslova, slavljenje sakramentalna (blagoslovina) povezano uvijek s Božjom riječi. Svetišća su prikladna i za slavljenje ostalih sakramenta uz poštivanje odredaba dijecezanskih biskupa (br. 270). Svetišća su specifična mjesta trajne evangelizacije i mjesta okupljanja kršćanske zajednice u ljubavi. Svetišća su i kroz povijest postala i stjecišća različitih kultura. Čuvaju najčešće kulturne vrijednosti od neprocjenjive vrijednosti. Zato svetišta trebaju biti mjesta od posebne ekumenske zauzetosti.

Što se tiče hodočaćća u svetišta kao najčešćeg oblika pučke pobožnosti, ona trebaju imati biblijski karakter. Ona su simbol Isusova puta u Jeruzalem, nebeskom svetištu, kojem teži i cijela Crkva. Zato Crkva od prvih vremena slijedi Isusov put. Hodočasti na grobove mućenika, u sveta mjesta Isusove domovine i mjesta velikih svetaca, napose B. D. Marije. U hodočaććima u svjetlu vjere treba biti prisutna eshatološka, pokornička, slavljenička, bogoštovna, apostolska i zajedničarska dimenzija. Zato je *Rimski obrednik* prikladan za ispravno odvijanje hodočaćća, blagoslov na polasku, molitve na putu, doček i prihvaćanje hodočasnika u svetištu, slavlja u svetištu i konačno molitveni zaključak hodočaćća.

Direktorij u cjelini daje puno naznaka, prijedloga, smjernica za promicanje i osvjetljivanje u skladu s liturgijom raznolike zbilje pučke pobožnosti i religioznosti. I zato je zadaća biskupa da sa svojim suradnicima, napose upraviteljima svetišta, ustanove norme i dadnu praktične smjernice vodeći računa o mjesnim tradicijama.

I na kraju vrijedno je spomenuti da *Direktorij* donosi biblijsko kazalo, kazalo imena (osoba i mjesta) kao i analitičko kazalo što mu daje karakter liturgijskog priručnika.